

CONTRIBUȚIE LA CRONOLOGIA EPOCII IMPERIALE ROMANE TÂRZII ÎN ROMÂNIA

Coriolan Opreanu

Săpăturile arheologice desfășurate în Muntenia în anii 1960-1970 au avut ca rezultat publicarea unui număr însemnat de materiale arheologice. Cu toate acestea, cronologia și definirea componentelor culturale din această regiune nu sunt încă suficient de bine precizate¹. Mult mai recente, cercetările arheologice din regiunea nord-vestică a României au adus însă noutăți numeroase, prezentate, de curând, într-un catalog detaliat². Cei doi autori n-au adăugat însă și comentariile și concluziile necesare asupra diverselor categorii de materiale arheologice, astfel că problema cronologiei și, parțial, cea a apartenenței culturale, au rămas deschise. În studiul de față am încercat să contribuim la stabilirea cronologiei epocii romane imperiale târzii în teritoriile limitrofe fostei provincii Dacia situate în nord-vestul României, bazându-ne pe corelarea descoperirilor de aici, cu cele din Muntenia și Moldova, raportându-le și la situația din Transilvania, ca principal fost teritoriu roman.

Dintre numeroasele categorii de descoperiri, în cadrul de față vom insista doar asupra câtorva fibule de argint, a căror semnificație cronologică și socială este deosebită.

Descrierea fibulelor

1. *Zalău-Bulevardul Mihai Viteazul 104-106 (jud. Sălaj)-așezare*³. Fibulă de argint cu portagrafa fragmentară, apropiată tipului Almgren VII. 211 (fig. 1/1). Arcul are secțiunea semicirculară, fiind delimitat la partea superioară de un inel profilat. Capul fibulei se termină printr-un buton dublu semisferic, masiv. Resortul, azi pierdut, a fost dublu. Picioarul fibulei, fragmentar, se termină, probabil, printr-un buton profilat. Portagrafa este și ea fragmentară, fiind străbătută inițial de un cep transversal, azi pierdut. Butonul din capul fibulei, inelul de pe arc (și probabil capetele cepului) sunt ornamentate cu fire de sârmă de argint crestate. Fibula a fost descoperită în apropierea cuporului de ars ceramică, la 0,25 m adâncime.

2. *Medieșul Aurit,,La Leșu” (jud. Satu Mare)*, necropolă de incinerație, M 32⁴. Fibulă de argint descrisă ca fiind „în formă de arbaletă, cu resort dublu și portagrafa înaltă” (fig. 1/2). Din desenul schematic și insuficient de precis publicat de către K. Horedt rezultă totuși că este o fibulă cu portagrafa înaltă, apropiată tipului Almgren VII. 211, aproape identică cu exemplarul de la Zalău, Bulevardul Mihai Viteazul, descris mai sus. Din desen, se poate remarcă prezența cepului care străbătea transversal portagrafa, dar nu se poate stabili lungimea acesteia.

¹ Bichir 1984.

² Matei, Stanciu 2000.

³ Matei, Stanciu 2000, 95, pl. 337/2, 355/4.

⁴ Horedt 1973, Abb. 5; Stanciu 1995, 152; Matei, Stanciu 2000, 66.

Comentariu tipologic și cronologic

Deoarece nu s-a păstrat la nici unul dintre cele două exemplare descrise sistemul de închidere, încadrarea tipologică nu este prea ușoară. Totuși, având în vedere că varianta „sarmatică” este mai numeroasă în cultura Przeworsk⁵, bine documentată în ambele situri⁶, apreciem că cele două exemplare sunt apropiate acestei categorii.

Printre analogiile cele mai apropiate se numără o fibulă de bronz fragmentară de la Lubnice⁷ (fig. 1/3). Cea mai semnificativă asemănare cu piesele din nord-vestul României este ornamentarea bogată cu sărmă de argint perlată și prezența cepului ce străbătea transversal portagrafa. Acest tip de ornament este mai rar întâlnit. El mai este cunoascut la o fibulă de bronz, decorată cu sărmă de argint, din cimitirul culturii Wielbark de la Zalecino (fig. 1/5) și la o fibulă de argint cu portagrafa înaltă, dublu resort, cep transversal, de la Czastkow Polski⁸ (fig. 1/6). În fine, o fibulă de argint cu portagrafa înaltă lungă, dublu resort lung și cep transversal s-a găsit în așezarea de la Mătăsaru (fig. 1/4) (se mai poate adăuga încă una, fragmentară). Ea are butoni profilați la capătul piciorului și la extremitățile cepului, ornamentați cu sărmă perlată. Probabil, avea un buton similar și deasupra resortului, azi pierdut⁹. Cu titlu informativ, adăugăm încă o fibulă (foarte probabil de argint, deși ne-a fost accesibil doar un desen, fără descriere), cu portagrafa înaltă lungă, resort dublu și ornamentată în tehnica filigranului, dar fără cep transversal, provenind, împreună cu un pahar roman de sticlă de formă tronconică, din mormântul de la Gorodnica (Ucraina ?), atribuit culturii Cerneahov¹⁰.

Fibulele grupei Almgren VII aparțin epocii imperiale târzie și sunt răspândite în bazinul Elbei, având legături cu teritoriile nordice germane. De aici, au pătruns în cultura Przeworsk¹¹. A. K. Ambroz a plasat aceste fibule în grupa 18, aria lor de răspândire maximă fiind sudul Poloniei, Silezia și Slovacia¹². Pe teritoriul culturii Przeworsk ele se datează în etapele cronologice C1a-C1b¹³. Fibulele cu portagrafa înaltă și coarda trasă pe deasupra, varianta „sarmatică”, sunt răspândite mai ales în Europa estică și mijlocie. La Dunărea mijlocie ele au fost dateate între 180 și 260/270¹⁴ sau la începutul secolului III¹⁵. În Câmpia Tisei s-au găsit doar exemplare confectionate din bronz, cu un singur resort și neornamentate. A. Vaday le datează între a doua jumătate a secolului II și la începutul secolului III, considerându-le ca avându-și originea și în spațiul dacic (liber), fiind răspândite și la nordul Mării Negre în mediul sarmatic, în cultura Przeworsk și în

⁵ Kenk 1977, 329-333; Godłowski 1977, 23-24.

⁶ Matei, Stanciu 2000.

⁷ Andrzejowski 2000, 62, fig. 2a.

⁸ Andrzejowski 2000, fig. 2d; 2c.

⁹ Bichir 1984, 47-48, pl. XXXIX/1, 2.

¹⁰ Kazanski 1991, 132, nr. 6.

¹¹ Kenk 1977, 329-330.

¹² Ambroz 1966, 72-73, pl. 12/21, Tab. 21,3.

¹³ Andrzejowski 2000, 62.

¹⁴ Párducz 1944, 159.

¹⁵ Tejral 1998, 394.

cultura Cerneahov¹⁶. Pentru centrul Europei, T. Kolnik a încadrat fibulele din metal prețios cu portagrafa înaltă, tipul „sarmatic”, ornamentate în tehnica filigranului la începutul perioadei imperiale târzii¹⁷. Comentând cronologia unei fibule de bronz, tip Almgren VII. 211, V. Kotigoroško o datează la sfârșitul perioadei C1b, adică 230/240¹⁸. J. Tejral arată însă că exemplarele de argint, cu arcul terminat într-un buton, coarda trecută pe deasupra, portagrafa foarte lungă și ornamentată în tehnica filigranului sau pseudofiligranului, aparțin unei perioade mai târzii, spre mijlocul secolului III¹⁹. K. Godłowski a încadrat fibulele grupelor Almgren VII, varianta „sarmatică”, de pe teritoriul culturii Przeworsk în etapa timpurie a epocii imperiale târzii, adică C1a-C1b, cele decorative din grupele Almgren VI și VII, cu resort dublu, apărând în perioada finală, adică la sfârșitul subetapei C1b și începutul etapei C2²⁰. În necropola de la Opatow s-au descoperit trei fibule de bronz cu resort dublu, în faza IV a cimitirului, care aparțin etapei târzii a epocii imperiale târzii²¹. O altă fibulă cu portagrafa înaltă și dublu resort a fost descoperită în mormântul 5 de la Toky, încadrat în perioada timpurie a culturii Cerneahov (etapa III-C1b)²². Fibula de la Mătăsaru a fost considerată, pe criteriul resortului bilateral dublu foarte lung, a portrafiei lungi și a ornamentului filigranat, printre piesele cele mai târzii ale tipului și datată la sfârșitul secolului III, pe la 300 p. Ch.²³. O altă fibulă de argint de același tip (încă inedită, după cunoștințele noastre), descoperită în Moldova, la Căbești-Milești, a fost datată la fel, printr-un *terminus post quem*, asigurat de o monedă de la Aurelian, trecută prin foc²⁴. În așezarea de la Bârlad-Valea Seacă s-au descoperit trei fibule de bronz cu portagrafa înaltă lungă și resort dublu (fig. 2/4;9). Cea din bordeiul 8, care este un atelier de lucrat piepteni din corn de cerb, poate fi datată, în acest context, la începutul secolului IV. Celelalte provin dintr-o groapă în care s-a găsit și o monedă de Philippus Arabs, ceea ce asigură datarea începând cu mijlocul secolului III. Autorul cercetărilor, luând în considerare întregul material arheologic, a plasat începuturile așezării la sfârșitul secolului III²⁵. Prin urmare, fibulele de la Bârlad-Valea Seacă pot fi dateate între ultimele decenii ale secolului III și primele decenii ale secolului IV. Tot de pe teritoriul Moldovei provin alte două fibule cu resort dublu. Prima este o fibulă de bronz din necropola de la Moldoveni-Gabăra (fig. 2/10), arsă și, prin urmare, greu de încadrat exact tipologic²⁶. Cea de-a doua este o fibulă de argint, fragmentară, găsită în M 165 din necropola de incinerare de la Bărboasa-Gălănești (jud. Bacău) (fig. 2/8)²⁷. Ambele piese au fost dateate în a

¹⁶ Vaday 1989, 78, Abb. 12/10-13.

¹⁷ Kolnik 1964, 439.

¹⁸ Kotigoroško 1995, 156-157, fig. 125/20.

¹⁹ Tejral 1998, 394.

²⁰ Godłowski 1970, 18-19.

²¹ Godłowski 1970, 22, Pl. III/22.

²² Šarov 2000, 366-367, Abb. 9.

²³ Bichir 1984, 47-48.

²⁴ Bichir 1984, 48.

²⁵ Palade 1980, 252.

²⁶ Bichir 1973, pl. CLXIX/4.

²⁷ Căpitanu 1975, 298-302, fig. 7/10.

două jumătate a secolului III și începutul secolului IV²⁸. În fine, o altă fibulă de bronz, cu portagrafa înaltă lungă, cu resort simplu și capul terminat printr-un buton, provine dintr-un mormânt de incinerare din necropola de la Șopteriu (fig. 2/7)²⁹. Fibula de la Șopteriu are analogii perfecte în Moldova, cum este fibula de bronz de la Piatra Neamț-Dărmănești (fig. 2/6)³⁰, sau fibulele din necropola de la Sohodor (jud. Bacău) (fig. 2/1-2), datează larg în secolul III³¹. Câteva analogii pot fi amintite și de pe teritoriul Munteniei, fibula de bronz de la Lipia Maidan (dintr-un mormânt de incinerare) (fig. 2/5) și cea din așezarea de la Udeni (fig. 2/3), datează în jurul anului 300, ultima fiind descoperită în asociere cu o monedă de la Galerius Maximianus din anul 302-303 p. Ch.³². Exemplarul de la Șopteriu a fost încadrat la sfârșitul secolului III și începutul secolului IV, ca și întreaga necropolă. O altă piesă care confirmă datarea necropolei de la Șopteriu este un pieptene de os cu mâner în formă de arc de cerc (fig. 4/1), tipul Thomas I.1³³. El este ornamentat cu motivul decorativ „C”³⁴, specific centrului Europei. De multe ori acest tip de pieptene se asociază în descoperirile cu fibule din grupa Almgren VII. Alte exemplare încadrabile în același tip provin din așezarea de la Lazuri (jud. Satu Mare) (fig. 4/4)³⁵ și Târgșor (jud. Dâmbovița) (fig. 4/2, 3)³⁶. În centrul Europei acest tip se datează în a două jumătate a secolului III și în prima jumătate a secolului IV³⁷. Un exemplar foarte apropiat de piesele de la Târgșor, inclusiv în detaliu, s-a găsit în al doilea mormânt „princiar” de la Ostrovany (Ostrópataka) din estul Slovaciei, complex datat pe la 300 p. Ch.³⁸

Una dintre fibulele de argint din mormântul „princiar” nr. 2 de la Štraze (fig. 3/1)³⁹, așa-zisele „Schmetterlingfibeln”, are portagrafa înaltă, resort dublu, ornament filigranat și perlat și este apropiată tipologic de grupa VII a lui Almgren⁴⁰, precum și de exemplarele de argint de la Zalău, Medieșul Aurit, Mătăsaru și Căbești-Milești (probabil). Mormântul nr. 2 de la Štraze a fost datat pe la 250 p. Ch.⁴¹, fiind considerat cel mai timpuriu din orizontul mormintelor „princiare” ale perioadei imperiale târzii, la trecerea dintre etapa C1b spre C2, sau în C2, pe la 260/270 p. Ch.⁴². La fel, fibula de argint de la Wrocław-Zakrzow (Sakrau) (fig. 3/2) are dublu resort și ornamentație în filigran și a fost datată în C2, printr-un aureus de la Claudius II Goticul, descoperit în mormântul nr.

²⁸ Bichir 1973, 105.

²⁹ Marinescu, Mirițoiu 1987, 115-116, Abb. 2/3.

³⁰ Bichir 1973, fig. 20/2.

³¹ Căpitanu 1975, 333, fig. 26/1, 2.

³² Bichir 1984, 46, pl. XLVII/2a-b; XLII/5; XLV/5.

³³ Marinescu, Mirițoiu 1987, Abb. 4/9.

³⁴ Thomas 1960, Abb. 29; 30.

³⁵ Matei, Stanciu 2000, pl. 341/4.

³⁶ Bichir 1984, pl. LV/4.

³⁷ Thomas 1960, 92-94.

³⁸ Das Gold 2001, 97, 1.5.6.2.

³⁹ Krekovič 1992, Abb. 5.

⁴⁰ Tejral 1998, 394.

⁴¹ Godłowski 1992, 37.

⁴² Krekovič 1992, 57.

⁴³. O altă fibulă de argint, din aceeași categorie, a fost descoperită la Culciul Mare-Boghișlaz (jud. Satu Mare) (fig. 3/3; 6/3)⁴⁴. Este o fibulă cu arcul masiv, cu resort triplu, având deasupra acestora trei butoni, iar în partea terminală a piciorului un buton mic. Butonii, arcul și piciorul sunt ornamentate în tehnica filigranului, sau pseudofiligranului (cu tablă de argint presată). Cea mai apropiată analogie pentru fibula de la Culciul Mare este fibula din mormântul „princiar” de la Litten (fig. 3/4)⁴⁵. Ea este caracteristică spațiului germanic oriental și se încadrează în orizontul cronologic C2. Fiind descoperite în morminte „princiare”, se apreciază că toate aceste fibule au fost produse în ateliere specializate, care lucrau pentru șefii triburilor germanice⁴⁶. J. Tejral, bazându-se pe asemănarea ornamentelor filigranate ale fibulelor de argint din perioada C2 cu cele de pe catarama rotundă din mormântul regal de la Mušov⁴⁷, datat în a doua jumătate a secolului II p. Ch., consideră că în zona Dunării mijlocii ar fi putut exista un centru de bijutieri⁴⁸.

În concluzie, considerăm că fibulele de argint cu portagrafa înaltă lungă, resort dublu lung și ornamentate în tehnica filigranului descoperite în așezarea de la Zalău, Bulevardul Mihai Viteazul, în mormântul de la Medieșul Aurit și în așezarea de la Mătăsaru se încadrează cronologic în etapa C2, aproximativ între 270 și 300 p. Ch.⁴⁹. Ele s-ar putea să fi apărut cu un deceniu înaintea fibulelor de tip Štraze-Litten-Zakrzow-Culciul Mare, dar au putut fi folosite în continuare, concomitent cu acestea. Fibulele de argint de Medieșul Aurit și de la Zalău marchează, de asemenea, continuarea locuirii celor două așezări și în etapa C2. Două fibule de argint cu piciorul întors pe dedesubt, cu coarda trasă pe deasupra, capul terminat în butoni semisferici și ornamentate în tehnica filigranului din mormântul „princiar” nr. 2 de la Ostrovany (Ostrópataka), din estul Slovaciei, au fost datează în C2, pe la 300 p. Ch., împreună cu mormântul⁵⁰, demonstrând contemporaneitatea fibulelor de argint cu piciorul întors pe dedesubt și a celor din grupa Almgren VII, ornamentate cu filigran, cu orizontul mormintelor „princiare” și cu fibulele de argint somptuoase de tip Štraze-Litten-Zakrzow-Culciul Mare. De altfel, și în mormântul nr. 2 de la Štraze, s-au mai găsit șapte fibule de argint cu piciorul întors pe dedesubt și două de argint cu portagrafa înaltă, alături de cele trei cunoscute „Schmetterlingfibeln”⁵¹.

Fibulele cu portagrafa înaltă lungă, coarda trasă pe deasupra, terminate cu butoni descoperite, cum arătam, în Moldova și Muntenia, reprezintă un tip de fibulă barbară, înrudită cu

⁴³ Godłowski 1970, 21, Pl. III/18; A. Kokowski consideră că fibula de argint din mormântul 3 de la Zakrzow (Sakraw) este mai apropiată de fibulele gotice cu semidisc, fiind databilă, împreună cu întregul mormânt în faza C3. Fazei C2 i-ar fi aparținut doar primele două morminte (Kokowski 1999, 319, fig. 8).

⁴⁴ Bader, Lazin 1980, 80, fig. 50; Stanciu 1995, 143, 168; Matei, Stanciu 2000, 43, pl. 342/1.

⁴⁵ Godłowski 1970, Pl. V/25.

⁴⁶ Godłowski 2000, 80 (490).

⁴⁷ Peška, Tejral 2002.

⁴⁸ Tejral 1998, 394.

⁴⁹ Vezi desfășurarea spațială și cronologia culturilor din secolele I-V în Europa orientală, care confirmă datarea noastră, cf. Bierbrauer 1994, Fig. I.25.

⁵⁰ Das Gold 2001, 93-97, 1.5.3.1-2.

⁵¹ Krekovič 1992, 58, Abb. 5.

varianta „sarmatică” a grupelor VII a lui Almgren, dar mai evoluată, ceea ce ne-ar putea determina să le considerăm varianta „sarmatică târzie”, sau „estică”, având în vedere absența lor din Câmpia Tisei. Ele sunt frecvente, în schimb, în mediul dacilor liberi. Exemplarele de argint se încadrează în aceeași categorie tipologică, având portugheza înaltă foarte lungă, resortul bilateral dublu foarte lung și ornamente filigranate. Deocamdată par a apartine și ele mediului dacic din preajma frontierelor romane, amestecat cu elemente ale culturii Przeworsk.

Semnificația socială

Fibulele de argint de la Medieșul Aurit, Zalău-Bulevardul Mihai Viteazul, Mătăsaru și altele similare au o semnificație socială evidentă. Ele au aparținut unor elemente ale aristocrației tribale, fiind legate de orizontul pan-european al mormintelor „princiare” Leuna-Hassleben-Zakrzow-Litten-Štraze (fig. 6/1). Este extrem de interesantă sincronizarea cronologică dintre orizontul acestor morminte de „șefi”, necropole (Medieșul Aurit) și așezări (Zalău), situație rar surprinsă arheologic. Fibulele Almgren VII au fost considerate ca făcând parte din portul feminin, fiind descoperite în special în morminte de femei⁵². Mormântul M 32 în care a fost descoperită fibula de argint de la Medieșul Aurit conținea și doi cercei de argint⁵³, ceea ce confirmă această constatare. Mormintele de la Štraze aparțineau unor șefi militari, bărbați, cum dovedesc pînțenii și vîrfurile de suliță descoperite⁵⁴.

O altă concluzie extrem de interesantă rezultă și din analiza zonelor de unde provin fibulele de argint pe care le-am comentat. Necropola și așezările de la Medieșul Aurit, Zalău și Mătăsaru sunt situate în zonele de interacțiune economică apărute în preajma frontierelor romane ale Daciei (fig. 6/2)⁵⁵. Toate trei își au începuturile în a doua jumătate a secolului II p. Ch. În așezarea de la Mătăsaru, săpăturile au separat două nivele distincte de locuire: nivelul III.1, cuprins între a doua jumătate a secolului II p. Ch și prima jumătate a secolului III p. Ch. și nivelul III.2, între a doua jumătate a secolului III și până în primele decenii ale secolului IV p. Ch.⁵⁶. La fel, analiza materialului arheologic din așezarea de la Zalău-Bulevardul Mihai Viteazul 104 arată că așezarea a avut două etape cronologice⁵⁷. Prima, aparține primei etape a epocii imperiale târziu (B2/C1-C1a), iar următoarea începe, probabil, în cea de-a doua fază a acesteia (C1b), continuând, cum am arătat, cel puțin și în etapa C2. Evoluția necropolei de la Medieșul Aurit pare să se fi desfășurat, în linii generale, în aceleași cadre cronologice. Așadar, primele etape de locuire coincid cu epoca de prosperitate a Daciei romane, de după războaiele marcomanice și din epoca Severilor. Noile raporturi politice și diplomatice impuse de Imperiul Roman lumii barbare de la Dunărea mijlocie și de Jos după înfrântarea militară din perioada 160-180 p. Ch. sunt vizibile și în

⁵² Godłowski 1970, 21; Maczńska 1998, 420.

⁵³ Matei, Stanciu 2000, 66.

⁵⁴ Krekovič 1992, Abb. 4/15; 5/16; 6/31-32.

⁵⁵ Opreanu 1998, 130.

⁵⁶ Bichir 1980.

⁵⁷ Matei, Stanciu 2000, 86-102, pl. 138-315.

așezările de care ne ocupăm. Studiul pieselor de echipament militar roman din *Barbaricum* arată că cea mai importantă concentrare a acestora este în Muntenia, iar apoi în zona nord-vestică a României; la est de Carpați, în Moldova ele lipsesc aproape în totalitate⁵⁸. Nu există nici o piesă care să poată fi datată în prima jumătate a secolului II p. Ch., pătrunderea pieselor de echipament militar romane în *Barbaricum* petrecându-se în prima jumătate a secolului III⁵⁹. Staționarea efectivă a unor detașamente romane însărcinate cu supravegherea așezărilor barbare de peste *limes*, a fost, pe bună dreptate presupusă, în special la Mătăsaru, pentru prima jumătate a secolului III⁶⁰. Este foarte semnificativă descoperirea a două „insigne de beneficiar”, considerate simboluri ale autorității militare romane. Una dintre acestea a fost găsită în așezarea de Mătăsaru, în nivelul III.1 (fig. 5/2)⁶¹. Cea de-a doua, provine din așezarea de la Medieșul Aurit (fig. 5/1), într-un context arheologic neprecizat⁶². Cele două piese sunt aproape identice, ceea ce pledează pentru contemporaneitatea lor. Analiza tipologică a stabilit că ele au fost produse în provincia Dacia și se datează între anii 200 și 250/260, mai probabil spre mijlocul secolului III⁶³. Începutul celei de-a doua faze de locuire în așezările barbare din preajma Daciei romane coincide, în linii generale, cu începutul etapa C1b (230/240) a epocii imperiale târziu. Acest moment ar putea fi corelat cu un eveniment ce a marcat o perioadă de criză între Imperiu și lumea barbară de dincolo de frontierele Daciei, războiul purtat de Maximinus Thrax, în urma căruia, împăratul a primit, la fel ca și Traian, titlul oficial de *Dacicus Maximus*⁶⁴. Fibulele de argint de tip barbar, cu semnificație socială și politică, își fac apariția în aceste teritorii (la Mătăsaru, fibula de argint provine din nivelul III.2), după retragerea administrației romane din Dacia și prin urmare, după dispariția controlului roman asupra zonelor de interacțiune. Ceea ce surprinde, este prezența unui număr considerabil de fibule barbare de argint databile în B2/C1-C1a descoperite pe teritoriul Daciei romane (Ilișua, Bruiu, Cluj-Napoca)⁶⁵ și absența acestora din teritoriul fostei provincii în subetapa C1b și în C2. În schimb, cum arătam, ele apar tocmai acum (în C2) în fostele zone unde romanii exercitaseră doar un control limitat, în *Barbaricum*. Rezultă că, cel puțin până spre anul 300, așezările barbare ce existaseră dincolo de *limes* își continuă existența, pătrunderile în fosta provincie având doar un caracter sporadic, cum rezultă din singura descoperire cunoscută, databilă în C2, necropola de incinerare de la Șofteriu. Sigur, această constatare ar putea să fie doar rezultatul stadiului actual al cercetărilor în acest domeniu.

⁵⁸ Petculescu 1999, 899.

⁵⁹ Petculescu 1999, 899.

⁶⁰ Petculescu 1999, 900.

⁶¹ Bichir 1984, 58, pl. LII/8.

⁶² Matei, Stanciu 2000, 64, pl. 339/2.

⁶³ Petculescu 1993; Petculescu 1999, 896; 900.

⁶⁴ Piso 1982; Opreanu 1998, 87.

⁶⁵ Opreanu, Cociș 2002, Typ IVc, Abb. 12/3; Typ Vb, Abb. 12/6; Typ 11, Abb. 16/7.

Din izvoarele scrise referitoare la această perioadă știm că împăratul Aurelianus, îndreptându-se spre Orient, a invins în anul 270 pe vandali din Câmpia Tisei, impunându-le un *foedus*⁶⁶. În 280 și apoi în 295, bastarnii de la est de Carpați, urmați în 295 și 303 de carpi au fost așezați ca federati în Imperiu, iar în 291 p. Ch. sunt atestați pentru prima oară tervingii aliați cu taifalii, care au luptat împotriva vandaliilor și gepizilor⁶⁷. Era vorba despre vandali hasdingi, ce stăpâneau, alături de sarmati, Câmpia Tisei. După unele păreri, un trib al acestora, victoalii, ajunsese în zona Crișurilor, pe aliniamentul Oradea-Arad⁶⁸. În același an 291, gepizii sunt atestați pentru prima oară în izvoare luptând cu goți, regele lor Fastida fiind înfrânt lângă *oppidum* Galtis, pe râul Auha, identificat ipotetic, fie cu Prutul superior și mijlociu⁶⁹, fie cu Tisa, sau Mureșul⁷⁰, fie cu Someșul⁷¹. Cea mai recentă abordare a acestei discuții ajunge la concluzia că în 291 p. Ch. regiunea locuită de gepizi era în nord-estul Ungariei și în nord-vestul României⁷². Din studiul nostru rezultă, mai degrabă, menținerea în etapa C2 a populației locale a regiunii de nord-vest a României, dacii și vandali (sositi mai ales în etapa C1a), chiar dacă schimbările din cultura materială și din structura societății apărute după abandonarea provinciei Dacia ar putea marca și apariția unei noi pături sociale suprapuse, reprezentate de triburile gepizilor, recent sosite (sau în curs de sosire) dinspre nord.

BIBLIOGRAFIE

Ambroz, A. K., 1966	<i>Fibuly iuga evropeiskoi ciasti SSSR II v. do.n.e.- IV v. n. e.</i> , Moskva, 1966.
Andrzejowski, J., 2000	<i>Póznorzymska zapinka z Lubnic, voj. Swietokrzyskie</i> , in <i>Wiadomosci Arch</i> , LV, 1999-2000, 62-63.
Bader, T., Lazin, Gh., 1980	<i>Mărturii arheologice din județul Satu Mare</i> , Satu Mare, 1980.
Bichir, Gh., 1973	<i>Cultura carpică</i> , București, 1973.
Bichir, Gh., 1980	<i>Chronologie et datation de la civilisation Militari-Chilia</i> , în <i>Dacia</i> , N.S., XXIV, 1980, 157-180.
Bichir, Gh., 1984	<i>Geto-daci din Muntenia în epoca romană</i> , București, 1984.
Bierbrauer, V., 1994	<i>Archeologia e storia dei Goti dal I al IV secolo</i> , în <i>I Goti</i> , Milano, 1994, 22-47.
Bierbrauer, V., 1998	<i>Gepiden in der Wielbark-Kultur (1.-4. Jahrhundert n. Chr.)? Eine Spurenrecherche</i> , în <i>Studien zur Archäologie des Ostenseeraumes. Von der Eisenzeit zum Mittelalter. Festschrift für Michael Müller-Wille</i> (Hrsg. A. Wesse), Neumünster, 1998, 389-403.
Bóna, I., 1981	<i>Bemerkungen zu einer neuen historisch-archäologischen Bearbeitung der Visigotenzeit in Dazien</i> , în <i>ActaArchHung</i> , 33, 1981, 363-371.
Căpitanu, V., 1975	<i>Contribuții la cunoașterea populației autohtone în secolele II-III e.n. în județul Bacău</i> , în <i>Muzeul Național</i> , II, 1975, 293-334.

⁶⁶ Courtois 1955, 32.

⁶⁷ Wolfram 1990, 56-57.

⁶⁸ Wolfram 1990, 58.

⁶⁹ Horedt 1971.

⁷⁰ Wolfram 1990, 59.

⁷¹ Bóna 1981, 366.

⁷² Bierbrauer 1998, 391.

- Courtois, Ch., 1955 *Les Vandales et l'Afrique*, Paris, 1955.
- Das Gold 2001 *Das Gold der Barbarenfürsten. Schätze aus Prunkgräbern des 5.Jahrhunderts n. Chr. zwischen Kaukasus und Gallien* (Hrsg. A. Wieczorek, P. Périm), Stuttgart, 2001.
- Godłowski, K., 1970 *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*, Krakow, 1970.
- Godłowski, K., 1977 *Materiały do Poznania kultury Przeworskiej na Gornym Jlesku (Czesk II)*, in *Materiały Starożytne i Wczesnosredniowieczne*, IV, 1977, 7-237.
- Godłowski, K., 1992 *Die Chronologie der jüngeren und späten Kaiserzeit in den Gebieten der südlich der Sudeten und Karpaten*. in *Probleme der absolute und relative Chronologie ab Laténezeit bis zum Frühmittelalter*, Krakow, 1992, 23-54. În *Fibel und Fibeltracht (RGA)*, Berlin-New York, 2000.
- Godłowski, K., 2000 *Zur Geschichte der frühen Gepiden in Karpatenbecken*, in *Apulum*, IX, 1971, 705-712.
- Horedt, K., 1973 *Archäologische Deutungen III.*, in *Apulum*, XI, 1973, 83-98.
- Kazanski, M., 1991 *Les Goths (Ier-Ville après J.-C.)*, Paris, 1991.
- Kokowski, A., 1999 *La fin de la civilisation de Wielbark et ses conséquences*, in *L'Occident romain et l'Europe centrale au début de l'époque des Grandes Migrations* (eds. J. Tejral, Ch. Pilet, M. Kazanski), Brno, 1999, 309-326.
- Kolník, T., 1964 *Horosné spony Mladsay doby římské vo svetle nalezov z juhozápadného Slovenska*, in *SlovArch*, XII, 2, 1964, 408-439.
- Kotigoroško, V., 1995 *Tinuturile Tisei Superioare în veacurile III î. e. n. - IV e. n. (perioadele Latène și romană)*, București, 1995.
- Krekovič, E., 1992 *Zur Datierung der Fürsten gräber der römischen Kaiserzeit in der Slowakei*, in *Probleme der absolute und relative Chronologie ab Laténezeit bis zum Frühmittelalter*, Krakow, 1992, 55-68.
- Maczinska, M., 1998 *Die Fibel als Tracht- und Schmuckelement in der Przeworsk-Kultur*, in *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren* (Hrsg. J. Kunow), Wünsdorf, 1998, 417-424.
- Marinescu, G., Mirițoiu, N., 1987 *Die karpische Nekropole von Șopteriu*, Gem. Urmeniș, Kreis Bistrița-Năsăud, in *Dacia*, N.S., XXXI, 1-2, 1987, 107-118.
- Matei, A., Stanciu, I., 2000 *Vestigii din epoca romană (sec. II-IV p. Chr.) în spațiul nord-vestic al României*, Zalău - Cluj-Napoca, 2000.
- Opreanu, C., H., 1998 *Dacia romană și Barbaricum*, Timișoara, 1998.
- Opreanu, C., Cociș, S., 2002 *Artefakte barbarischer Herkunft aus den römischen Dakien*, in *Interregionale und kulturelle Beziehungen im Karpatenraum (2. Jahrtausend v. Chr.-1. Jahrtausend n. Chr.)* (Hrsg. A. Rustoiu, A. Ursuțiu), Cluj-Napoca, 2002, 227-265.
- Palade, V., 1980 *Éléments géto-daces dans le site Sântana de Mureş de Bîrlad-Valea Seacă*, in *Dacia*, N.S., XXIV, 1980, 223-253.
- Párducz, M., 1944 *A szammatkor emlékei Magyarországon II (Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns II)*, Budapest, 1944 (ArchHung 28).
- Peška, J., Tejral, J., 2002 *Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren*, I-III, Mainz, 2002 (Römisch-Germanisches Zentralmuseum. Forschungsinstitut für Vor und Frühgeschichte. Monographien. Band 55).
- Petculescu, L., 1993 *Miniature Spearhead Fittings of Military Equipment in Roman Dacia*, in *Dacia*, N.S., XXXVII, 1993, 181-196.
- Petculescu, L., 1999 *Roman Military Equipment in Barbaricum in the Proximity of the Dacian Limes*, in *Roman Frontier Studies XVII* (ed. N. Gudea), Zalău, 1999, 895-905.
- Piso, I., 1982 *Maximinus Thrax und die Provinz Dazien*, in *ZPE*, 49, 1982, 225-238.
- Šarov, O., 2000 *Die frühe Phase der Černjachov-Kultur*, in *Die spätromische Kaiserzeit und die frühe Völkerwanderungszeit in Mittel- und Osteuropa*, (Hrsg. M. Maczinska, T. Grabarczyk), Łódź, 2000, 364-391.
- Stanciu, I., 1995 *Contribuții la cunoașterea epocii romane în bazinul mijlociu și inferior al râului Someș*, in *EphemNap*, 5, 1995, 139-226.
- Tejral, J., 1998 *Die Grundprobleme der Kaiserzeitlichen Fibelforschung in Norddanubischen Raum*, in *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren* (Hrsg. J. Kunow), Wünsdorf, 1998, 387-398.

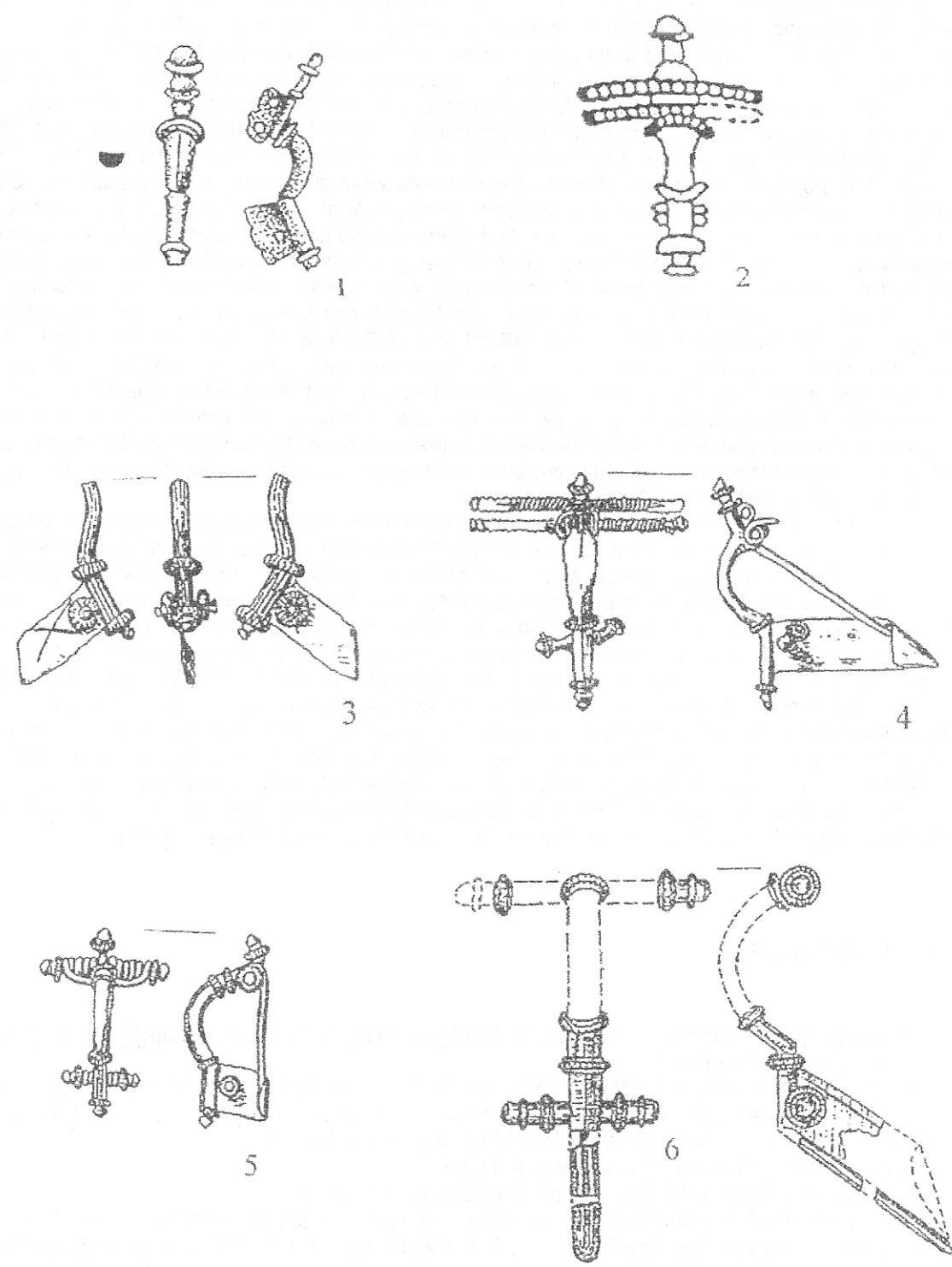

Fig. 1

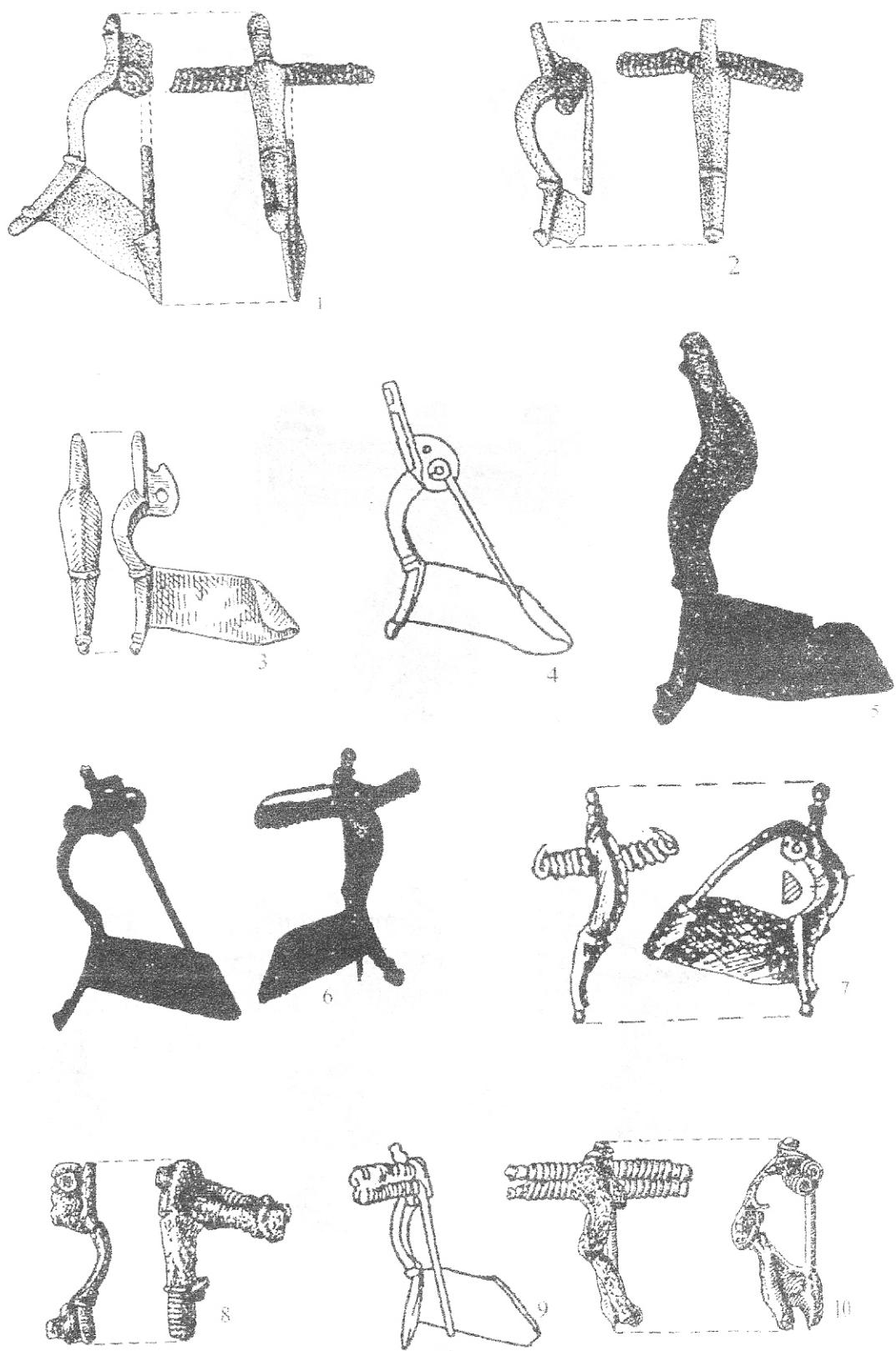

Fig. 2

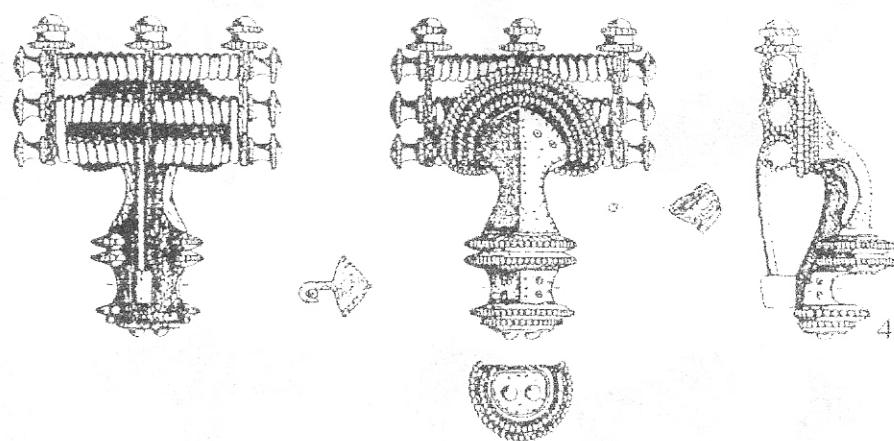
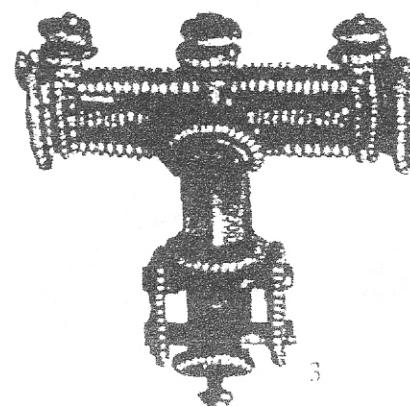
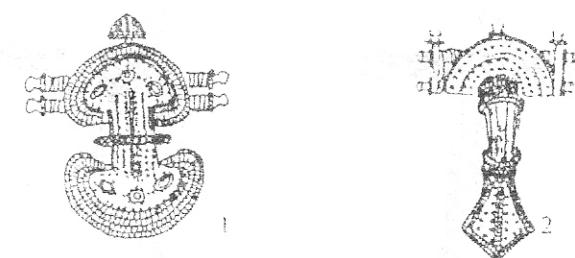

Fig. 3

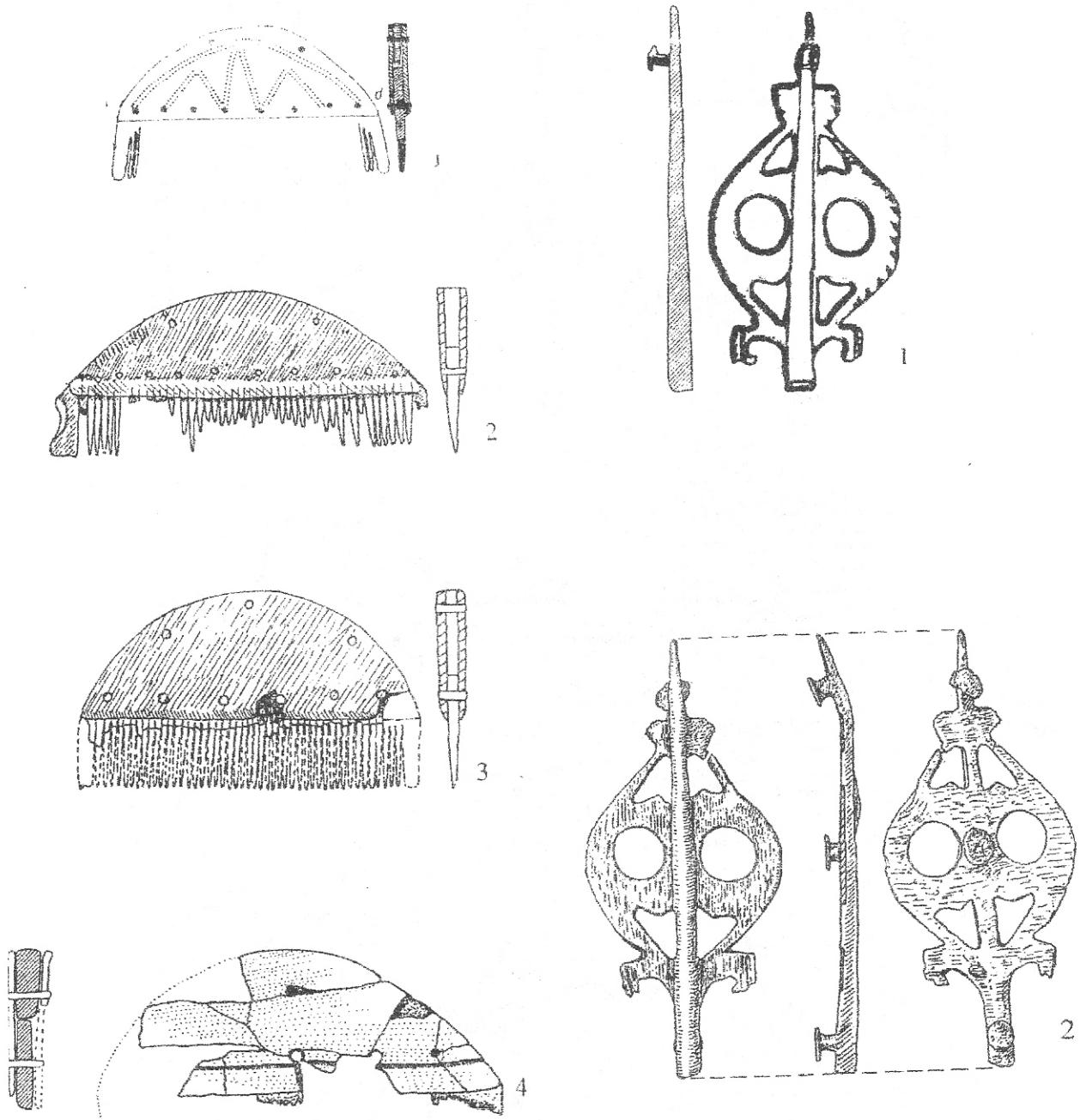

Fig. 4

Fig. 5

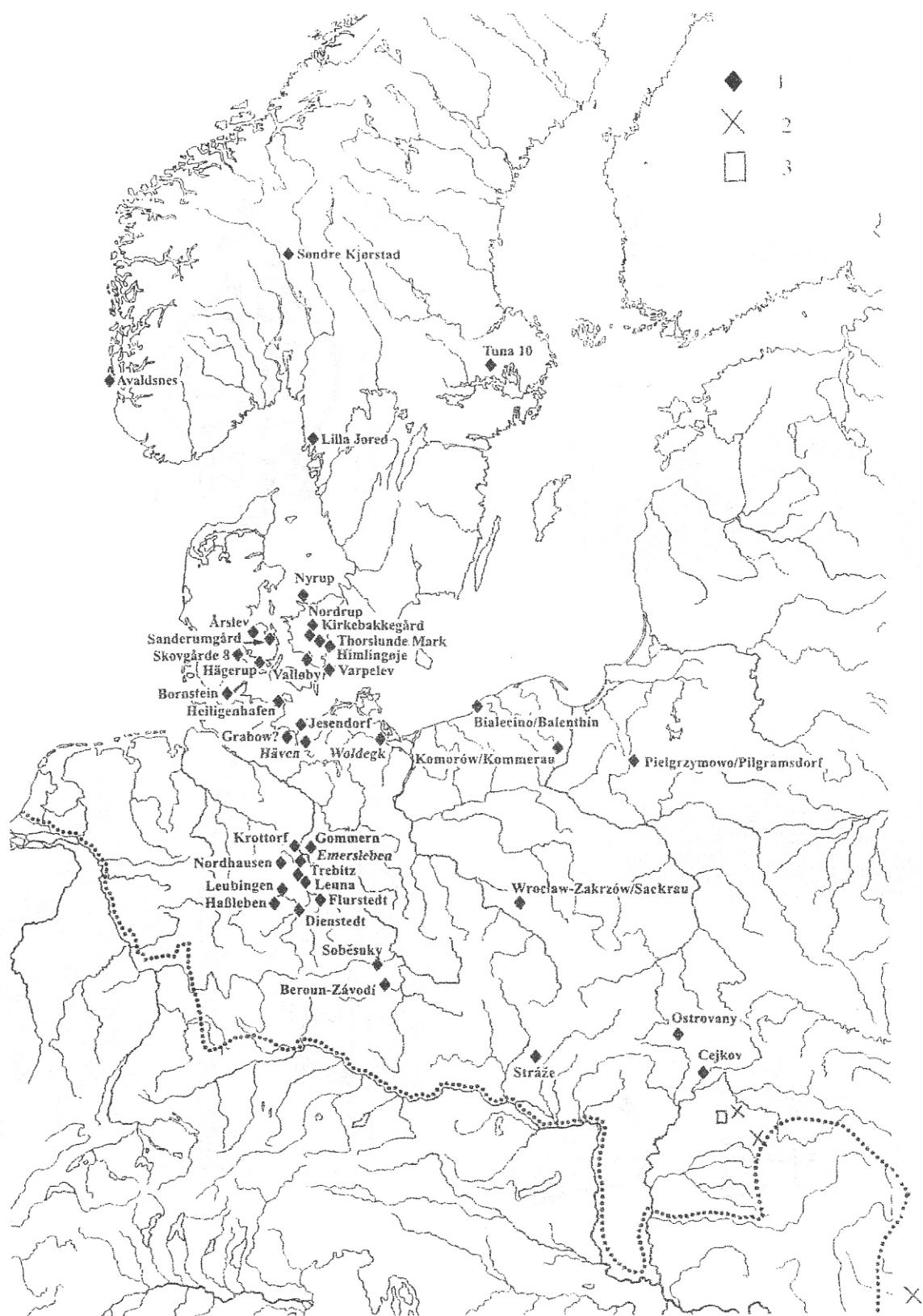

Fig. 6